

## ПРОГРАМНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАВЧАННЯ ШКОЛЯРІВ ІЗ ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ

Сучасні тенденції спеціальної освіти в Україні спрямовані насамперед на пошук креативних форм, засобів і методів допомоги дітям з особливими освітніми потребами (ООП). Саме тому настільки актуальною є науково обґрунтована, методично підтверджена та практично реалізована розробка програмно-методичного забезпечення роботи з дітьми різних вікових груп з ООП. Лідерами у впровадженні освітніх інноваційних технологій у навчально-виховний процес закладів різних типів були і залишаються науковці Інституту спеціальної педагогіки НАПН України. Міністерство освіти і науки України звернулося до творчого високопрофесійного колективу саме цієї науково-дослідної установи з пропозицією розробити спеціальні програми для роботи зі школярами з ООП.

Удосконалення стандартизації спеціальної освіти обумовило зміни пріоритетів корекційно-розвивального процесу у навчальних закладах, зокрема для дітей із тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ), що знайшло своє відображення у розробці спеціальних програм. Процес навчання у школах для дітей із ТПМ спрямований насамперед на **розв'язання** ряду **основних завдань**: 1) *профілактичних*, які мають на меті загальний розвиток школярів, розширення та уточнення їх уявлень про оточуючий світ і формування різних видів узагальнень; 2) *корекційно-розвивальних*, котрі передбачають подолання в учнів порушень різних компонентів мовленнєвої системи; 3) *навчально-виховних*, що пов'язані власне з навчальним процесом, свідомим оволодінням школярами загальноосвітніми знаннями та навичками.

Навчання у спеціальних загальноосвітніх школах здійснюється на основі Типових навчальних планів [4], які мають інваріантну складову, обов'язкову для всіх спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів незалежно від їх підпорядкування і форм власності, та варіативну, в якій передбачено додаткові години на вивчення предметів інваріантної складової, курси за вибором, індивідуальні та групові заняття, консультації. Повноцінність початкової спеціальної освіти забезпечується тільки одночасною реалізацією інваріантної та варіативної складових. Інваріантною складовою Типового навчального плану загальноосвітньої школи для дітей із тяжкими порушеннями мовлення з підготовчого до четвертого класу передбачено вивчення учнями навчального предмету «Образотворче мистецтво» (1 год. на тиждень). Крізь призму образотворчої змістової лінії Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти навчальна програма «Образотворче мистецтво» допомагає вчителю реалізувати вимоги, передбачені освітньою галуззю «Мистецтво», одночасно здійснюючи художній і мовленнєвий розвиток учнів.

**Образотворче мистецтво** – одна із форм образного пізнання дійсності, що стимулює роботу обох півкуль головного мозку, формує творчий потенціал і

ціннісне ставлення до оточуючого світу, здійснює мовленнєвий, емоційно-духовний та естетично-моральний розвиток, активізує художньо-естетичне сприймання, образне мислення, фантазію, інтуїцію, удосконалює просторову орієнтацію, ручну та дрібну моторику, збагачує емоційно-чуттєвий, мовленнєвий і когнітивний досвід, виховує естетичний смак. Програма з образотворчого мистецтва розроблена у тісному зв'язку навчання, виховання, корекції та розвитку. В її основу покладені **принципи** науковості, системності, комплексності, наочності, доступності, варіативності, інтегративності, індивідуального підходу, урахування симптоматики порушення та структури мовленнєвого дефекту, зони актуального і найближчого розвитку школяра, що дозволить учителю диференціювати навчальний матеріал, гнучко застосовуючи сучасні інноваційні форми й методи роботи.

В цілому *навчальна програма* являє собою такий нормативний документ, який конкретизує для кожного класу визначені Державним стандартом [1, 2] результати навчання відповідно до певної складової освітньої галузі, розкриває її зміст, а також містить рекомендації щодо оцінювання результатів навчально-виховного та корекційно-розвивального процесу. Програма з образотворчого мистецтва має **табличну структуру** та складається з трьох колонок. Перша з них розкриває зміст початкової загальної освіти, повністю узгоджену з Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти [1]; друга висвітлює державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів, адаптовані до вимог загальноосвітньої школи для дітей із тяжкими порушеннями мовлення; третя колонка являє собою розписані згідно з Державним стандартом початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами [2] корекційно-розвивальні лінії, які враховують мовленнєвий, пізнавальний, особистісний розвиток дітей із ТПМ, особливості їх сенсомоторики та емоційно-вольової сфери, а отже, розкривають спрямованість корекційно-розвивальної роботи.

У програмі представлено ряд ознайомлювальних і поглиблених навчальних тем із зазначенням кількості годин, відведених на їх вивчення. Слід зазначити, що для кожного класу передбачено по *3 години резервного часу*, які вчитель може використовувати на власний розсуд з метою закріплення тієї чи іншої теми. Представлені в програмі *тематичні завдання* є орієнтовними та можуть варіюватися у відповідності до контингенту класу, з урахуванням віку, особливостей психофізичної, у т. ч. й мовленнєвої діяльності, та образотворчих здібностей учнів. Нами створено словничок-довідничок із зазначенням доступного для сприймання учнями з ТПМ тлумачення значень основних понять і термінів образотворчого мистецтва, а також запропоновано орієнтовний перелік творів для ознайомлення з ними школярів.

На уроках з образотворчого мистецтва вчитель загальноосвітньої школи для дітей із тяжкими порушеннями мовлення здійснює вирішення наступних загальних **навчально-виховних і корекційно-розвивальних завдань**: 1) обов'язково враховує вікові, психофізичні, у т. ч. й мовленнєві (фонетична, фонематична, лексична, граматична складові, зв'язне мовлення), особливості кожного школяра як в індивідуальних, так і колективних формах роботи з метою подолання порушень

відповідно до механізмів їх виникнення та з опорою на найбільш збережені компоненти мовленнєвої і пізнавальної діяльності; 2) на основі зображувальної діяльності створює умови для: а) розвитку художніх здібностей та творчого потенціалу учнів, удосконалення їх мовлення; б) вільного, самостійного, різнопланового експериментування з художніми матеріалами (білий, кольоровий, тонований папір, картон, природний матеріал, тканина, фарби, глина, пластилін, солоне тісто), інструментами (пензлики, олівці, фломастери, крейдочки, ножиці, стеки, клейстер (підготовчий клас), клеючий олівець (1 клас), клей ПВА (2–4 клас), тампончики, квачики, штампки, серветки, нитки тощо); г) попередження появи вторинних відхилень у мовленнєвому (наприклад, невротичної форми заїкання на фоні загального недорозвитку мовлення не з'ясованого ґенезу) та пізнавальному розвитку; д) розширює художній, мовленнєво-пізнавальний світогляд школярів; 3) формує в учнів: а) уявлення про образотворче мистецтво, його види і жанри, основні поняття і терміни, систему виразних засобів, ключові орієнтири сприймання та репродукування творів образотворчого мистецтва; б) стійкий інтерес до образотворчого мистецтва, вміння осмислювати його специфічні особливості; в) уміння орієнтуватися у завданні, встановлювати логічну послідовність виконання зображення чи виготовлення виробу; г) практичні навички репродукування художніх образів, оволодіння техніками та матеріалами за умов багаторазового повторення, використання наочності, залучення графічних алгоритмів і схем, на основі навчально-ігрової та практичної діяльності (малювання, аплікація, ліплення, оригамі тощо) з метою творчого пізнання та створення художнього образу; д) пізнавальну і мовленнєву активність учнів; 4) навчає школярів: а) сприймати і усвідомлювати художньо-образотворчі завдання та передбачати кінцевий результат майбутньої роботи; б) правильно відображати зміст малюнка та ліплення, узагальнені уявлення про циклічність змін у природі; в) у предметних художніх образах передавати колір, форму, фактуру, пропорції, просторове і взаємне розміщення частин, характерні ознаки об'єктів і явищ навколишнього світу на основі знань, спостережень або розгляду наочності тощо; у сюжетних образах – статичність і динамічність, змістові зв'язки між об'єктами, просторові відношення між ними; г) дотримуватись композиційної логіки, визначаючи головне та другорядне, аналізуючи та синтезуючи художні образи; д) втілювати у предметних чи сюжетних образах творчий задум, враження від прочитаних (почутих, складених самостійно) на уроках української мови та літератури (читання) розповідей; е) планувати свою роботу, адекватно оцінювати результати її виконання; 5) збагачує зорові, художні, пізнавальні, мовленнєві враження учнів засобом образотворчої діяльності відповідно до завдань психомовленнєвого розвитку школярів; б) органічно поєднує у навчально-виховному та корекційно-розвивальному процесі художнє, естетичне, морально-духовне виховання та систематичне засвоєння учнями художніх знань, практичних навичок із паралельним розвитком і удосконаленням мовлення; 7) активізує зорові уявлення, сенсорний досвід, пізнавальну та мовленнєву діяльність учнів шляхом мотиваційно-ігрової форми уроків; 8) творчо інтегрує на уроці різні види діяльності та стимулює до цього учнів шляхом, наприклад, поєднання малювання із ліпленням

чи аплікацією, складання зв'язних розповідей за малюнком або їх серією тощо; 9) заохочує до: а) відображення учнями в художній формі власних фантазій, переживань, почуттів, думок; б) поступового переходу школярів від наочно-почуттєвих вражень до створення цілісної композиції адекватними образотворчо-виражальними засобами; в) ощадливого використання учнями художніх матеріалів; 10) актуалізує словниковий запас школярів із вже вивчених тем і раніше засвоєного навчального матеріалу з інших предметів; 11) підтримує особисте творче начало кожного учня, психоемоційне розвантаження школярів шляхом занурення в творчу атмосферу в цілому чи художній образ зокрема; 12) удосконалює образотворчі вміння школярів у всіх видах художньої діяльності; 13) систематично розвиває в учнів: а) уміння: розуміти єдність форми і колірною вирішення художнього образу; б) бачити художнє моделювання світу, втілювати його у власних художніх образах; в) самостійно орфоепічно, лексично та граматично правильно розповідати про створений власноруч малюнок, предмет ліплення, виріб із паперу тощо; г) зв'язне усне мовлення; візуальне та слухове сприймання, спостережливність, окомір, співвіднесеність рухів кисті руки та очей; тактильні та кінестетичні відчуття, моторно-рухову сферу; емоційну та словесно-логічну пам'ять; зорову та слухову увагу; мисленнєві функції та операції, вміння просторового орієнтування, встановлення причинно-наслідкових зв'язків; образну уяву, фантазію; художньо-естетичне сприймання, чуттєво-емоційну сферу, культуру почуттів; самоконтроль у фонетичній, лексичній, граматичній ланці мовлення та продуктивній діяльності; 14) виховує бажання та вміння бачити прекрасне в оточуючому світі, емоційно-естетичне відношення до предметів і явищ, інтерес до художньої творчої діяльності; моральні якості особистості учнів, працелюбність, охайність, наполегливість; взаємодопомогу, уміння працювати як самостійно, так і в колективі; прагнення спілкуватися з дорослими та ровесниками, користуючись правильним і чітким зв'язним мовленням;

*З метою ефективного поєднання на уроках художньо-естетичного та мовленнєвого розвитку школярів із ТПМ учитель використовує наступні методи:* а) словесні, в яких джерелом знань є усне чи друковане слово, – емоційні та виразні вступні бесіди, використання художньої літератури, пояснення, дискусії, попереджувальне, коментувальне, пояснювальне мовлення щодо послідовності роботи над малюнком чи виготовленням виробу, розповідь за результатами виконаної роботи, називання технік і матеріалів, акцентоване промовляння найбільш складних у фонетичному плані термінів тощо; б) наочні, в яких джерелом знань виступають роботи майстрів народних художніх промислів, твори мистецтва, конкретні предмети чи явища, наочні посібники, – малюнки, ілюстрації, репродукції, схеми, алгоритми (детальні, покрокові, описові), різні вироби (ліплення, поробки з паперу, природного матеріалу тощо), скульптури, муляжі, міні-моделі, мультимедійні презентації тощо; в) практичні, завдяки використанню яких учні отримують знання та здобувають уміння, виконуючи практичні дії (тренувальні, навчально-зображувальні, графічні, відтворювальні вправи тощо). За можливості, для глибшого та емоційнішого засвоєння навчального матеріалу вчитель

організовує екскурсії до музеїв, картинних галерей, майстерень художників тощо. На початку уроку доцільно проводити *підготовчу роботу* у вигляді різних видів ігор і вправ на удосконалення та розвиток зорових, слухових, мовленнєвих, мисленнєвих функцій та операцій, моторно-рухових та оптико-рухових навичок. Під час *змістової частини* уроку за потреби, в залежності від найбільш збережених компонентів мовленнєвої та / чи пізнавальної діяльності школярів, використовуються методи наслідування (засобами слова, малюнка, пластики) та застосування зразка (вербального чи невербального). З метою психоемоційного та фізичного розвантаження вчитель проводить *фізхвилинки* з мовленнєвим та / або музичним супроводом, які, по можливості, доповнюють чи розширюють зміст навчального матеріалу уроку. На уроці проводиться також *індивідуальна робота*, спрямована на подолання труднощів технічного характеру і власне мовленнєвих утруднень школярів шляхом цілеспрямованих запитань з боку вчителя, спонукання до коментування учнем своїх дій, спільного кількаразового повторення нового поняття чи терміну, складного для відтворення тощо. Для індивідуальної роботи як на уроках з образотворчого мистецтва, так і під час виконання домашніх завдань, можна використовувати посібники «Малювання крок за кроком», «Пластилінові фантазії», «Іграшки з природного матеріалу», «Навчайся разом з нами робити оригамі» (автори О. Г. Рібцун, Ю. В. Рібцун; К. : Літера ЛТД. – 2011. – 64 с. : – іл. – (Я – чарівник) [5]. *Кінцева частина* кожного уроку передбачає **оцінювання навчальних досягнень учнів** (з урахуванням [3]). Слід пам'ятати, що з підготовчого до четвертого класу оцінювання з предмета «Образотворче мистецтво» здійснюється вчителем словесно, у вигляді усних оцінних суджень, які стосуються лише якісного результату засвоєння навчального матеріалу, а не особистості школяра. Усне оцінювання має на меті підтримування в учнів 0–1 класів зовнішньої мотивації навчання, на основі якої у школярів 2–4 класів формуватимуться вміння здійснювати контроль і самоконтроль, оцінку та самооцінку своєї діяльності. Учні з тяжкими порушеннями мовлення мають значні, подекуди й розбіжні, відмінності в рівні розвитку індивідуальних художніх здібностей і творчих обдарувань, тому навіть за умов найменшого успіху вчитель має підтримувати школяра, використовуючи як словесні (похвала, підбадьорювання), так і невербальні (жести, міміка, голосові модуляції) форми схвалення. У підготовчому та першому класі вчителю доцільно застосовувати так звані ігрові оцінки – у формі умовних ігрових атрибутів (наприклад, сонечка, фішок, наліпок тощо), а також організовувати виставки окремих дитячих робіт, що стимулюватиме художньо-творчу діяльність учнів. У 3–4 класі вчителю вже варто використовувати розгорнуте словесне оцінювання із коментуванням, що не тільки сприятиме формуванню контрольньо-оцінних умінь і навичок школярів, а й удосконалюватиме зв'язне мовлення учнів. Учитель може спочатку відмітити позитивні аспекти виконаної школярем художньо-практичної роботи, потім коректно визначити недоліки та запропонувати варіанти їх подолання, а наприкінці наголосити щодо впевненості в тому, що наступного разу в учня все вийде значно краще. Саме такий

підхід дозволить сформувати в учнів із ТПМ свідоме ставлення до навчання, віру у власні можливості, інтерес до художньо-практичної діяльності.

Завершує програму кожного класу трикомпонентний *перелік орієнтовних показників сформованості галузевої компетентності* школярів на кінець навчального року. Психомовленнєвий компонент «Розуміння змісту навчального матеріалу» включає перелік тих показників у пізнавальній, мовленнєвій діяльності, емоційно-вольовій сфері, які знаходяться в зоні актуального розвитку (за Л. С. Виготським) учня та є обов'язковими передумовами засвоєння нового навчального матеріалу на невербальному та вербальному рівні. Психомовленнєвий компонент «Засвоєння знань, формування умінь і навичок» передбачає перелік тих показників, які перебувають у зоні найближчого розвитку школяра і знаходяться на рівні початкового засвоєння чи розширення вже наявних знань, формування нових умінь і навичок. Операційно-технологічний компонент «Застосування набутих знань, умінь і навичок у практичній діяльності» охоплює перелік тих показників у художньо-образотворчій діяльності учня, котрі реалізуються ним самостійно чи з допомогою вчителя у практичній діяльності. Виокремлення саме таких компонентів допоможе учителю не лише оцінити продуктивність спільної з учнями діяльності, а й проаналізувати ефективність добору форм і методів роботи, стимулюватимуть педагога до професійного зростання.

#### **Література:**

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти : затв. Постановою Каб. Міністрів України, від 23 листоп. 2011 р. № 1392, зі змінами, внесеними згідно з Постановою КМ від 07 серп. 2013 р. № 538 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до вид. : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF>

2. Державний стандарт початкової загальної освіти дітей з особливими освітніми потребами : затв. Постановою Каб. Міністрів України від 21 серп. 2013 р. № 607 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до вид. : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/607-2013-%D0%BF>

3. Орієнтовні вимоги оцінювання навчальних досягнень учнів із базових дисциплін у системі загальної середньої освіти : затв. Наказом М-ва освіти і науки України від 21 серп. 2013 р. № 1222 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до вид. : [http://osvita.ua/legislation/Ser\\_osv/36975/](http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/36975/)

4. Типові навчальні плани спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку (початкова школа) : затв. Наказом М-ва осв. і науки України від 28 січ. 2014 р. № 80 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до вид. : [http://osvita.ua/legislation/Ser\\_osv/39147/](http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/39147/)

5. ЛОГО-АРТ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.logoped.in.ua/>